

УДК 37 : 33] (477) "19-20"

Пронікова І.В.

БАЗОВІ ПОНЯТТЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ ШКОЛЯРІВ В УКРАЇНІ (КІНЕЦЬ ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)

У статті проаналізовано базові поняття економічної освіти школярів в Україні кінця ХХ – початку ХХІ століття. Зазначено, що у вітчизняній науковій літературі економічна освіта розглядається як процес засвоєння знань, умінь і навичок з метою формування соціально-психологічних якостей особистості з економічним мисленням і важливий компонент загальної та професійно-технологічної культури працівників, що передбачає формування економічного мислення, економічно усвідомленого ставлення до праці, природи, матеріальних цінностей. Визначено базові поняття: економічна освіта, підприємливість, економічна соціалізація, фінансова грамотність школярів.

Ключові слова: економічна освіта; підприємливість, економічна соціалізація, фінансова грамотність школярів.

Постановка проблеми. Економічна освіта школярів сучасних умовах обумовлена життєвою необхідністю їх адаптації до динамічно мінливих соціально-економічних умов життя, підвищеними вимогами до особистісних якостей майбутніх фахівців ринкової економіки, їх активності, самостійності, компетентності, діловитості та відповідальності.

Аналіз досліджень та публікацій. Питання шкільної економічної освіти в Україні кінця ХХ – початку ХХІ століття розглядало чимало педагогів, психологів, економістів. До найбільш вагомих слід віднести праці вчених: О.В. Аксьонова "Методика викладання економіки" [1], М.В. Вачевського та В.М. Мадзігона "Основи економіки" [3], А.С. Нісімчука та О.С. Падалка "Сучасні педагогічні технології", О.Т. Шпак "Економічна підготовка педагогічних кадрів в системі безперервної освіти" [6]. В цих дослідженнях також визначено, що базовими поняттями шкільної економічної освіти є: економічна освіта, економічна соціалізація, підприємливість та фінансова грамотність школярів.

Виклад основного матеріалу. В умовах трансформації економічної системи України й необхідності прискорення соціально-економічного розвитку гостро постає проблема забезпечення високого рівня економічної компетентності молодого покоління. Перед школою постало завдання, яке їй ще не доводилося вирішувати, – підготовка до соціально-трудової, педагогічної, психологічної адаптації школярів. Накопичений у попередні десятиліття досвід підготовки учнів шкіл до трудової діяльності втратив сенс, тому що навчально-виховна робота була спрямована на підготовку випускників до праці в суспільстві з централізованою планованою економікою. В сучасних умовах ринкової економіки на перший план виходить якість підготовки учнів, формування творчо мислячих людей, здатних до вдосконалення та оновлення своїх трудових умінь і навичок, пошуку неординарних рішень. Практично реалізувати це завдання неможливо за відсутності знань, компетентності та креативного підходу до справи.

Реформування господарської системи корінним чином змінило значення економічних знань у суспільному житті України, бо ринкові відносини вимагають від суб'єктів господарювання осмислення та усвідомлення економічних процесів, відповідальності за результати власної трудової діяльності. Як засвідчує світовий досвід, при становленні ринкових відносин визначальну роль відіграють ринкові інституції, які задіяні в економічному просторі країни і кількість яких має тенденцію до зростання.

Завдяки ринковим інституціям формується і відповідне середовище. У його межах продавець та покупець діють за законами ринку. Цивілізований ринок в Україні неможливо побудувати, якщо вони не будуть мати економічні знання, що дозволить їм вести взаємовигідний діалог. Також важливою проблемою для українського суспільства залишається зміна світогляду громадян.

Значну роль у досягненні цієї мети покладено на шкільну економічну освіту. На наше переконання, викладання економіки в школі – не данина моді, не поточна кон'юнктура, не реакція на збільшення попиту на економічні знання. Економічна освіта накладає відбиток на загальний світогляд людини, що впливає на його культурний рівень, сприяє виробленню адекватних уявлень про дійсність, яка оточує. Вивчення економіки допомагає школярам отримати більш повне уявлення про формування й розвиток суспільства, дає їм змогу сформувати цілісну картину навколишнього світу, визначити свою життєву позицію.

Реалізуючи один із дидактичних принципів необхідно наблизити зміст навчання до змісту життя, спрямувати навчання на пояснення життєвих ситуацій та підготовку компетентної людини. Зміст шкільної освіти має бути осучасненим таким чином, щоб випускники загальноосвітніх навчальних закладів могли швидко адаптуватися в самостійному житті, цілеспрямовано використати свій потенціал як для самореалізації в професійному й особистісному плані, так і в інтересах суспільства й держави.

З огляду на вищезазначене, шкільний курс економіки повинен надати знання учням, які створюють середовище для формування громадянської самосвідомості. Економіка не є сферою докладання зусиль лише професійних економістів. У повсякденному житті в ній беруть участь усі члени суспільства. Це зумовлено необхідністю в будь-якій справі враховувати співвідношення витрат і користі [8; 9; 10].

Проаналізуємо базові поняття шкільної економічної освіти. У вітчизняній науковій літературі ряд авторів розглядає економічну освіту як "... процес засвоєння знань, умінь і навичок з метою формування соціально-психологічних якостей особистості з економічним мисленням..." [6, с. 65]; як "важливий компонент загальної і професійно-технологічної культури працівників, що передбачає формування економічного мислення, економічно усвідомленого ставлення до праці, природи, матеріальних цінностей..." [8, с. 3].

Економічна освіта – це засіб для розвитку економічного мислення, що реалізується в формі економічної поведінки людини. Метою сучасного економічного виховання та освіти (економічного мислення й поведінки) є розвиток підготовки людини до економічного життя. Механізм системи економічної освіти включає три етапи: засвоєння економічних знань; перетворення економічних знань у переконання та установки; набуття вмінь реалізовувати знання в економічній дійсності.

Визначаючи поняття "економічна освіта", будемо спиратися на точку зору А.Ф. Аменда, який трактує її як "процес і результат засвоєння молоддю, що навчається, систематизованих економічних знань, умінь і навичок, формування принципів і їх практичне застосування" [2, с. 178].

Дослідники Гільберг Т.Г., Капіруліна С.Л., Довгань А.І. у визначенні поняття "економічна освіта" уточнюють, які саме знання, уміння, навички повинна засвоїти молодь, – знання економічних законів і категорій, ролі праці в суспільстві, знання економічної політики держави, оволодіння вміннями й навичками економічних розрахунків, вироблення вмінь аналізувати економічні процеси і явища, вміння організувати економічну діяльність [7, с. 65].

В кожній конкретно-історичній суспільній системі формується відповідний соціальний тип особистості. Зокрема, в умовах ринкової економіки формується підприємницький тип. Виховання підприємливості, в нашому дослідженні ми будемо розглядати як складову шкільної економічної освіти.

Одним із перших цю проблему аналізував Йозеф Шумпетер (Joseph Alois Schumpeter, 1883-1950), видатний австрійський економіст, соціолог і історик економічної думки ХХ-го століття. Найбільш значним здобутком Й. Шумпетера як економіста-теоретика є його робота "Теорія економічного розвитку" (*Theory of Economic Development*) (1912 р.), яка була написана у Чернівцях, коли Й. Шумпетер викладав у місцевому університеті (1909-1911). Ця книга була гімном підприємцю, а самому Й. Шумпетеру прийшлося захищатися від обвинувачень багаточисельних критиків у непомірному возвеличенню підприємця. Але ж саме після цієї книги в економічній теорії підприємництво почали розглядати як четвертий фактор виробництва.

Підприємництво і підприємця Й. Шумпетер визначає так: "Та або інша особа у принципі є підприємцем, тільки якщо вона здійснює нову комбінацію – вона перестає бути такою, коли заснована ним справа почне далі функціонувати в рамках кругообігу" [14, с. 38]. Він наголошує, що підприємництво – це творчість. Воно починається тоді, коли закінчується один раз заведений порядок, тобто коли необхідно діяти по-новому. Підприємливість – це особливий дар та особлива функція, носій якої не належить до певного класу. Типовий підприємець ніколи не задається питанням, чи принесе йому кожне прикладене ним зусилля достатню компенсацію у вигляді "приросту насолод". Його мало турбують гедоністичні результати своєї ж праці. Підприємець працює, не знаючи спокою, тому, що не може інакше, а підприємницька інновація з'являється у відповідь на внутрішні потреби. Мета життя підприємця полягає не у тому, щоб отримувати насолоду від досягнутого. Якщо ж у нього виникає таке бажання, то це не зупинка в дорозі, а симптом паралічу; не досягнення мети, а провісник фізичної смерті [14, с. 39].

Й. Шумпетер виділяє три підприємницьких мотиви: *перший* – потреба в пануванні, владі, впливові. Вона матеріалізується в накопиченні підприємцями майна; *другий* – прагнення перемоги, успіху у боротьбі із суперником і з самим собою; *третій* мотив – радість творчості, яку дає самостійне ведення справ [14, с. 39].

Також Й. Шумпетер виділяє якості підприємця: перша – розвинута інтуїція; друга – основна якість – сильна воля; третя – розвинуте уявлення, яке допомагає придумувати нові комбінації і знижувати ступінь невизначеності [14, с. 43].

Відомий американський дослідник психології підприємців 60-х років ХХ століття Девід Мак Клеелланд у книзі "The Achieving Society" типові риси характеру описує у більш позитивному розрізі: у підприємців часто виражається внутрішня "потреба досягнень", "бажання автономії", інтерналізована етика праці, розрахунок на власні сили та відмова від віри в зовнішні чинники [напр., "долю"], які визначають життєвий успіх [12, с. 31]. Підприємницька ціль обумовлена такими структурними елементами підприємницької діяльності, як мотиви або внутрішні спонукання до діяльності. Особливе місце в зарубіжній психології приділяється мотиву досягнення. За теорією Д. Мак Клеелланда індивідуальна економічна активність залежить від потреби до досягнення успіху. Ключова якість підприємця, це прагнення до нововведень. А тому право власності на підприємство не є принциповим, він більше спирається на експертів, ніж на родичів і знайомих; переважно прагне розпочати нову справу, а не розвивати ту, що є; самоцінність грошей для нього невелика; гроші сприймає як засіб досягнення цілі [12, с. 32].

Одним із базових понять економічної освіти є "економічна соціалізація". Поняття "соціалізація" з'явилося ще в 1836 році, однак його корелят "економічна соціалізація" виникло порівняно недавно. Вперше як самостійна концепція економічна соціалізація стала вживатись у неомарксистських аналізах соціалізації. Одночасно це поняття починає використовуватись в дослідженнях економічної поведінки науковцями школи економічної психології [7; 9; 10].

У широкому розумінні економічну соціалізацію можна розглядати як процес входження підростаючої людини в економічну сферу суспільства, як формування у неї економічного мислення, як процес інтеріоризації нової реальності, що включає пізнання економічної дійсності, засвоєння економічних знань, набуття навичок економічної поведінки і реалізацію їх в реальній дійсності [7; 9; 10].

Порівняно новим в економічній освіті школярів є поняття "Фінансова грамотність". Серед ініціаторів його впровадження в шкільний освітній процес є ректор університету банківської справи Національного Банку України, доктор економічних наук, професор Т.С. Смовженко. Фінансова грамотність, за її визначенням, це "громадянська та соціальна компетентності учнів на основі засвоєння ними базових фінансових знань та практичних навичок, їх використання у житті, сприяння соціальній адаптації учнів в умовах ринкового середовища, що сприяє психічному і соціальному розвитку дитини як особистості і громадянина" [11, с. 5].

Навчальний курс "Фінансова грамотність" розрахований на викладання протягом всього навчального року – 30 уроків. До 2019 року курс повинен бути впроваджений у всіх загальноосвітніх закладах І-ІІ рівнів акредитації України. Головна мета вивчення курсу – навчити школярів правильно розпоряджатися власними фінансами, планувати свій особистий бюджет і захищатися від ризиків, приймати зважені та вірні фінансові рішення щодо: можливостей розширення джерел власних доходів; планування і коригування власних видатків; формування особистих фінансових резервів і здійснення заощаджень; використання кредитних ресурсів і здійснення власних інвестицій [11, с. 4].

Висновки. Узагальнення науково-педагогічних джерел та існуючого досвіду свідчить про те, що економічна освіта учнів здійснюватиметься найефективніше, якщо в процесі її здобуття буде пробуджений інтерес до економіки як сфери життєдіяльності людини та людського суспільства, а школа здійснюватиме системний підхід до її здобуття. Визначення базових понять економічної освіти дозволяє стверджувати, що вона сприяє розвитку економічного мислення школярів, вчить їх самостійно приймати рішення, є умовою ефективної економічної діяльності. Впровадження в навчальний процес предмету "Фінансова грамотність", виховання в учнів підприємливості та їх соціалізація сприятимуть вирішенню завдань шкільної економічної освіти. Досліджувана проблема потребує подальшої розробки.

Використані джерела

1. Аксьонова О.В. Методика викладання економіки: Навчальний посібник. Київ, 1998. 280 с.
2. Аменд А.Ф. Проблемы воспитания, обучения и развития подрастающего поколения. *Избранные статьи*: в 2 т.; под общ. ред. А.А. Саламатова, А.А. Горчинской. Челябинск: Изд-во Челяб. гос. пед. ун-та, 2010. Т. 1. 505 с.
3. Вачевський М.В., Мадзігон В.М. Основи економіки. Навчальний посібник для учнів ліцеїв, коледжів, гімназій та загальноосвітніх шкіл 10 – 11– 12 класів. Київ. 2007. 612 с.
4. Збірник програм з економіки для загальноосвітніх навчальних закладів (курси за вибором). Частина І. 10-11 класи (для 11 класу). Кам'янець-Подільський, 2008.
5. Збірник програм з економіки для загальноосвітніх навчальних закладів (курси за вибором). Частина ІІ. Кам'янець-Подільський, 2008.
6. Нісімчук А.С., Падалка О.С., Шпак О.Т. Сучасні педагогічні технології. Навчальний посібник. Київ, 2000. 368 с.

7. Основи споживчих знань / Гільберг Т.Г., Капіруліна С.Л., Довгань А.І. та ін. – ЄС і ПРООН, 2008.
8. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Економіка. 11 клас. Рівень стандарту, академічний рівень. Київ, 2010.
9. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Економіка. 10-11 класи. Профільний рівень. Київ, 2010.
10. Програми для профільного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах. Програми спецкурсів і факультативів. 10-11 кл. – Кам'янець-Подільський, 2006.
11. Фінансова грамотність: навч. посібник для вчителя/авт. кол.; за ред. д-ра екон. наук, проф. Т.С. Смовженко. Вид 2-ге, випр. і доп. К., 2013. 435с.
12. Mc Clelland, David C. *The Achieving Society*. Princeton: D. Van Nostrand, 1961.
13. McMillan J., Woodruff C. "The Central Role of Entrepreneurs in Transition Economies" *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 16, No. 3, pp. 153#170, Summer 2002.
14. Schumpeter J.A. "The Fundamental Phenomenon of Economic Development" in Kilby, Peter [ed.] *Entrepreneurship and Economic Development*. New York: The Free Press, 1971. [Failed Invention Museum].

Pronikova I.

BASICS OF ECONOMIC EDUCATION OF PUPILS IN UKRAINE (END OF THE 20TH – BEGINNING OF THE 21ST CENTURY)

The article describes basic notions of economic education of pupils in Ukraine at the end of the 20th – beginning of the 21st century: economic education, entrepreneurship, economic socialization, financial literacy.

It is mentioned that national scientific books define economic education as a process to get knowledge and skills to form social and psychological qualities of personality with economic thinking. It is part and parcel of general, professional and technological culture of employees that include economic thinking, economically conscious attitude to work, nature, material values.

Analysis of scientific sources permits to state that economic education is means to develop economic thinking that is embodied at person's economic behavior. It's found out that the economic education mechanism has three phases: economic knowledge acquisition, transformation of economic knowledge into beliefs and attitudes; acquisition of knowledge to apply knowledge at economic activities.

Generalization of scientific and pedagogical sources and existing experience states that economic education at school will be more effective if it provokes interest towards economics as life sphere and of person and human society, if school provides system approach to get it. Definition of basic economic education notions permits to note that it contributes to pupils' economic thinking development, teaches to make decisions independently; it is important for effective economic activity. Financial Literacy course implementation to the educational process, education of pupils' entrepreneurship and their socialization will contribute to solve economic education problems at schools.

Key words: *economic education; entrepreneurship; economic socialization, financial literacy of pupils.*

Стаття надійшла до редакції 16.03.2018 р.